

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.181>
УДК 141.82+0.001.32

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник,
відділ історії України 20—30-х рр. ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
s_kul@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7561-5374>

ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТНІСТЬ ЛЕНІНСЬКО-СТАЛІНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛІЗМУ

Мета — визначити, який державний лад насправді існував у Радянському Союзі під назвою «соціалізм / розвинутий соціалізм». **Методологія.** На підставі цивілізаційного підходу до історії, застосовуючи принципи історизму, системності й контент-аналізу, довести докорінну відмінність сутності ленінсько-сталінського державного соціалізму від розуміння соціалізму у працях соціалістів-утопістів, закликах революційних марксистів доби «Маніфесту Комуністичної партії» (1847 р.), політичній практиці західноєвропейської соціал-демократії, настроях «неусвідоменого соціалізму» російських народних низів. **Наукова новизна.** Обґрунтувати цивілізаційну унікальність створеного пропагандою й терором російсько-радянського державного соціалізму, тоталітарна природа якого передбачала злиття держави з суспільством і поєднувала абсолютну політичну та економічну залежність експропрійованого суспільства від вождів РКП(б)—ВКП(б)—КПРС із патерналістським ставленням держави до громадян. **Основні результати.** Сучасна Російська Федерація своєю ідеологічною, дипломатичною й військовою політикою кинула виклик цивілізованому людству, добиваючись

Цитування: Кульчицький С. Походження та сутність ленінсько-сталінського державного соціалізму. *Український історичний журнал*. 2025. № 5 (584). С. 181—191. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.181>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2025. № 5 (584)

гегемонії над колишніми національними республіками, які здобули незалежність після розпаду СРСР, і над європейськими державами, що входили до так званого «соціалістичного табору», утвореного Москвою після перемоги у Другій світовій війні. Визначення специфіки російсько-радянського державного соціалізму допомагає розібратися в походженні й сутності сучасного рашизму. Реставрація російського різновиду тоталітаризму в новітній оболонці рашизму відбулася шляхом злиття дореволюційної тріади «православ'я, самодержавства, народності» з уламками радянських репресивних структур і, що є головним, завдяки бажанню широких мас «глибинного народу» повернутися до патерналістських порядків ленінсько-сталінського державного соціалізму.

Ключові слова: уявлені спільноти, «партія нового типу», держава-комуна, «неусвідомлений соціалізм», націоналізація, усунування, загальнонародна власність, державний соціалізм, державний капіталізм, рашизм.

Вожді більшовицької партії заштовхнули як опановану ними Росію, так і окуповану Росією Україну у спотворений світ, де розуміння суспільного й державного життя частіше за все означало щось протилежне загальноприйнятим уявленням. Це стосується насамперед такого багатозначного поняття, як соціалізм. Тож який державний лад панував у Радянському Союзі — країні, де виховувалися чимало з нинішніх громадян України? Що ми можемо розповісти про радянську минувшину народженим після розпаду СРСР?

Такі запитання актуалізувалися з неймовірною гостротою після початку повномасштабної російсько-української війни. Для нас ця війна має екзистенційний вимір, адже путінський режим прагне заштовхнути незалежну Україну в той спотворений світ, який відродився в Росії після зникнення СРСР. Захищаючись, українці вивели з ладу більше 1 млн загарбників. Російська армія натомість нищить усе на своєму шляху, надаючи війні геноцидного характеру. Інтернет фіксує безліч висловлювань, які засвідчують ненависть імперського народу до українських громадян.

Спираючись на попередні дослідження, автор цих рядків у своїй новій монографії проаналізував першовитоки системи влади і власності, народженої вождями більшовиків [1]. Праця здобула дві рецензії авторства Я. Фринти [2] та А. Здорова [3]. Вдячний рецензентам за популяризацію моїх здобутків шляхом постійного прямого цитування. Однак дещо розчарований тим, що в обох відгуках цитування має хаотичний характер, а діалог з автором відсутній. У цій ситуації видається доречним повторити у систематизованому викладі висновки з монографії без наведення поданих у ній посилань на доказовий матеріал. Текст книги є у відкритому доступі на сайтах Інституту історії України НАН України та Academia.edu. Отже треба показати:

- як виникла більшовицька система влади і власності;
- яких змін вона зазнала в наступні десятиліття;
- чому вона відродилася в Росії у трансформованому вигляді.

* * *

У монографії про ленінську систему влади та власності, так само, як у статтях, опублікованих слідом за нею у «Світогляді» й «Українському історичному журналі», називалися родоначальники наявних нині основних цивілізацій. Стверджувалося, зокрема, що зачинателями євроатлантичної цивілізації була велика група політиків та мислителів — від афінського архонта Солона (VII—VI ст. до н. е.). До неї можна зарахувати як К. Маркса, так і його послідовників — лідерів західноєвропейських соціал-демократичних партій. Засновником китайської цивілізації треба вважати Конфуція (VI—V ст. до н. е.). Прабатьком мусульманської цивілізації став фундатор ісламу Мухаммед (VI—VII ст. н. е.).

Вивчаючи сутність, політику і практику суспільно-політичного режиму й соціально-економічного ладу, який склався в путінській Росії, спочатку публіцисти, а слідом за ними й політики скористалися новотвором «рашизм». Де починаються його витoki? Публіцисти необгрунтовано вважають, що рашизм має спільну природу з такими державними системами недавнього минулого, як фашизм і нацизм. Подібність, справді, існує, якщо дивитися на державні системи під кутом зору теорії тоталітаризму. Проте фашизм та нацизм являли собою тоталітарне відхилення від західноєвропейської демократичної системи влади, тоді як надто багато ознак доводять органічний зв'язок путінської Росії з Радянським Союзом, тобто зі створеним В. Леніним суспільно-політичним режимом і відповідним йому соціально-економічним ладом. Тому родоначальником рашизму слід уважати вождя більшовиків. Він побудував небачений у світовому державотворенні сплав держави з суспільством. Якщо підходити до аналізу радянського державосупільства під цивілізаційним, а не формаційним кутом зору, то В. Леніна можна трактувати родоначальником цивілізації, відмінної від інших сучасних цивілізацій. Створюючи спотворений світ, ленінська система влади і власності мала реальні шанси здійснитися шляхом підступної пропаганди навпіл із нестримним тероризмом, тому що враховувала наявні винятково в імперській Росії об'єктивні передумови.

Будівництво державного соціалізму російсько-радянського зразка здійснювалося під прикриттям фразеології революційного марксизму доби європейських революцій 1848—1849 рр. Ця фразеологія не мала стосунку до російської дійсності, але в В. Леніна був свій розрахунок, з яким треба розібратися. Тому аналіз його системи влади і власності доцільно розпочати з характеристики різновидів соціалізму, що побутували в тогочасному суспільстві.

Термін «соціалізм» (від лат. «socialis» — суспільний) зародився в 1830-х рр. у середовищі мислителів, переконаних у тому, що приватна власність на засоби виробництва в перспективі поступиться загальнонародній власності. Послідовники Р. Оуена у Британії або К.А. де Сен-Сімона та Ш. Фур'є у Франції вважали, що суспільний прогрес створить умови для виникнення ладу, заснованого на справедливому розподілі матеріальних і культурних благ.

Напередодні європейських революцій 1848—1849 рр. молоді німецькі революціонери К. Маркс та Ф. Енгельс увійшли до утвореного в Лондоні таємного то-

вариства німецьких емігрантів Союз справедливих і перейменували його на Союз комуністів. Термін «комунізм» (від лат. «communis» — спільний) видавався їм більш доречним, ніж «соціалізм». Вони вважали, що треба діяти революційним шляхом, а не покладатися на поступове вдосконалення суспільства. В підготовленій ними у грудні 1847 р. програмі Союзу комуністів під назвою «Маніфест Комуністичної партії» звучав заклик до робітничого класу встановити своє політичне панування, відібрати в буржуазії крок за кроком весь капітал і централізувати знаряддя виробництва в руках пролетаріату, організованого як панівний клас.

Утопічність такого заклику стає зрозумілою, якщо подивитись на нього очима Б. Андерсона. Цей сучасний американський політолог справедливо розглядав народи і класи як позбавлені ієрархічної структурованості, тобто «уявлені» історичні спільноти. Внаслідок аморфності вони були нездатні діяти в революції як організована політична сила.

Союз комуністів припинив існування 1852 р., після чого жодна європейська політична сила не побажала назвати себе комуністичною. Послідовники К. Маркса стали соціалістами, коли переконалися, що краще рухатися в напрямі узгодження інтересів праці й капіталу, ніж тримати курс на революційне знищення капіталу — рівноправного з робочою силою агента виробничого процесу. Тим часом К. Маркс неочікувано для своїх однодумців поділив у 1875 р. майбутній комунізм на дві фази: соціалізм із розподілом матеріальних благ за працею й повний комунізм із розподілом за потребами. Ф. Енгельс опублікував його думки тільки в 1891 р. Марксів комуносоціалізм з орієнтацією на уявлені спільноти не зазнав змін.

У 1903 р. була утворена Російська соціал-демократична робітничка партія, яка невдовзі розкололася на фракції, що згодом стануть самостійними партіями. Большевики на чолі з В. Леніним узяли на озброєння постулати революційного марксизму, утверджені «Маніфестом Комуністичної партії». Меншовики опинилися на платформі західноєвропейських соціал-демократів.

Присягаючись у відданості постулатам «Маніфесту...», В. Ленін насправді відкинув орієнтацію на уявлені спільноти й узяв курс на формування у процесі революційних перетворень ієрархічно структурованих політичних сил — партії та держави. Свою партію професійних революціонерів він будував на засадах «демократичного централізму», які дозволяли перехід повноважень від з'їзду до обраного ним постійного Центрального комітету, а від останнього — до партійних вождів. Свою державу він мав намір створювати на базі рад робітничих депутатів, які вперше в історії світового революційного руху постали 1905 р. у самодержавній Росії й були елементом самоорганізації пролетаріату, що страйкував.

Щоб виявити місце рад у системі влади, навіязуваній В. Леніним країні, треба звернути увагу на його статтю, написану в листопаді 1905 р., але опубліковану тільки в 1940 р. під назвою «Наші завдання і Рада робітничих депутатів». Тут знаходимо дві цікаві тези. По-перше, В. Ленін не бачив доцільності в тому, щоб Петербурзька рада робітничих депутатів «примикала цілком до однієї якої-небудь партії». По-друге, він уважав «недоцільним вимагати від Ради робітничих депутатів прийняття соціал-демократичної програми і вступу до Російської соціал-демократичної робіт-

ничої партії». Безпартійну раду робітничих депутатів В. Ленін радив розглядати як зародок тимчасового революційного уряду.

Важко уявити, що вождь більшовиків мав намір відсторонити свою партію від інституції, готової стати революційним урядом. Щоб зрозуміти підтекст статті, треба аналізувати його дії в наступні роки. Проекція дій В. Леніна в 1917—1920 рр. на 1905-й рік дає підстави твердити, що вже під час першої російської революції він розглядав ради як державний орган, пов'язаний з його власною партією.

З одного боку, вимагалось відділити ради від партії більшовиків, і ця вимога проголошувалася у статті. З іншого боку, малося на увазі забезпечити безроздільний контроль партії більшовиків за революційним радянським урядом, але стаття замовчувала таку необхідність. Проте ставало зрозумілим без усяких роз'яснень: щоб забезпечити нерозривний зв'язок ленінської партії з радами, більшовики повинні були витіснити з них конкурентів і наповнити їх собою та безпартійними депутатами, котрі їм «співчували». В результаті цього партія більшовиків починала існувати як дві організаційно відокремлені структури. По-перше, як «партія нового типу» (визначення В. Леніна), що здійснювала під прикриттям міфічної «диктатури пролетаріату» власну диктатуру (а насправді, зважаючи на покладений в її основу принцип «демократичного централізму» — диктатуру вождів). По-друге, як ради, що мали вагомі представницькі й управлінські функції, але були позбавлені політичного значення завдяки більшовицькій диктатурі. Створювалася небачена в історії державотворення державна конструкція з двома вертикалями влади — держава-комуна (визначення В. Леніна в 1917 р., пізніше — радянська держава). Компартійна вертикаль регулювалася винятково власним статутом, а радянська була представлена в конституціях й формувалася на виборах, тобто пов'язувалася з електоратом, склад якого більшовицькі парткоми могли регулювати, так само, як і склад кандидатів у депутати.

Внаслідок того, що компартійна вертикаль приховувалася від конституцій, наявну в державі систему влади позначили як радянська. Оскільки персональний склад радянської вертикалі на першому етапі розбудови комуністичного режиму обирали суто робітники, селяни та солдати, цю владу позначали як робітничо-селянську, хоч вона не залежала від вільно вираженої волі робітників і селян. Винайдена В. Леніном формула «народної демократії» наділяла суверенними правами винятково вождів панівної партії. Ця назва була використана у ході радянської революції в країнах Центрально-Східної Європи після Другої світової війни.

В. Ленін ухилився від утопічних рекомендацій «Маніфесту Комуністичної партії», коли розробляв свою систему влади. Водночас він запевняв як власну партію, так і суспільство в необхідності побудови соціалізму як першої фази комунізму, а також у тому, що кінцевою метою революційного руху є комунізм, тобто суспільство, де матеріально-культурні блага розподілятимуться за потребами. Пропагандистський потенціал таких запевнень був особливо великий серед упосліджених народних низів Росії.

Розгляньмо тепер, повертаючись до реалій 1905 р. та пов'язаної з ними ситуації 1917 р., чому В. Ленін був переконаний у тому, що більшовики здатні ви-

тіснити з рад партії-конкуренти. У квітні 1917 р., коли він прибув з еміграції в революційний Петроград, одразу висунув лозунг: «Уся влада — радам!», хоч Петроградську раду робітничих і солдатських депутатів контролювали соціалістично-революціонери (есери) й соціал-демократи (меншовики).

Прямої відповіді на питання у працях вождя знайти неможливо. Зрозуміло, однак, що така відповідь пов'язана з радами, а поява рад — із війнами (в 1905 р. — російсько-японською, в 1917 р. — світовою). Коли перша світова призвела до революції, він написав у газеті «Правда» 19 травня 1917 р.: «Якби не було війни, Росія могла прожити роки й навіть десятиріччя без революції».

Під час провальної для Росії війни з Японією утворилися ради робітничих депутатів. У світовій війні, яка теж виявилася провальною для царату, виникли ради робітничих і солдатських депутатів. Найбільшу загрозу для самодержавного режиму являла собою багатомільйонна армія, що складалася в основному з селян. Доти розпоршені по селах, у родинній пам'яті вони зберігали ще не надто старі реалії кріпосництва. І от тепер, об'єднані у військові підрозділи, мали зброю та вмлі нею користуватися.

Справді, війна була необхідною для перетворення більшовицької організації професійних революціонерів на масову партію, а ради, які стихійно виникали під час революції, ставали зародком «робітничо-селянської» держави. Це В. Ленін розумів, судячи з його дій, а не слів. Потрібні слова прозвучали в доповідній записці колишнього міністра внутрішніх справ П. Дурново, котрий після відставки став імператорським радником. У лютому 1914 р. він адресував Миколі II записку, в якій радив відмежуватися від війни, що назривала в Європі, відновити зв'язки з консервативною Німеччиною й обмежити контакти з демократичною Антантою.

Записка цікава аналізом потрясінь, що їх передбачав П. Дурново в разі неминучих воєнних поразок. «Ці потрясіння, — писав він, — матимуть якраз соціальний, а не політичний характер... Особливо сприятливий ґрунт для соціальних потрясінь являє собою, звичайно, Росія, де народні маси, без усякого сумніву, сповідують принцип неусвідомленого соціалізму». Далі автор пояснював, що саме він розумів під цим терміном: «Російський простолюдин, селянин і робітник, однаково не шукає політичних прав, йому й непотрібних, і незрозумілих. Селянин мріє про дармове наділення його чужою землею, робітник — про передачу йому всього капіталу та прибутків фабриканта, і далі цього їхні жадання не йдуть».

«Неусвідомлений соціалізм» народних низів визначив екстремістську позицію рад робітничих і солдатських депутатів у революції. Тим часом у спектрі соціалістичних партій, які посилали в ради своїх представників, тільки більшовики стояли на радикальній платформі «Маніфесту Комуністичної партії». Можливість злиття рад із партією більшовиків виявилася реальною.

«Соціалістичне будівництво» в Росії почалося після сепаратного Брестського миру з Центральними державами і тривало під гаслом «Маніфесту...» про експропріацію буржуазії пролетаріатом. Та за лаштунками такого гасла відбувалася більш розлога експропріація: більшовицької партії, що робилася масовою — її вождями; більшовицькою партією — рад робітничих і солдатських депутатів, які

ставали державними органами; державою-комуною, котра створювалася злиттям більшовиків із радами — російського суспільства. Щоб зробити можливим злиття своєї партії з радами, В. Леніну довелося погодитися на селянсько-солдатську вимогу «чорного переділу», яка призвела до появи у країні мільйонів селян-власників. Однак нова програма РКП(б), прийнята в березні 1919 р., перекреслювала наслідки «чорного переділу» заявою про утворення підконтрольних державі радянських господарств і сільськогосподарських комун як магістрального напрямку на шляху формування «соціалістичного землеробства».

Будівництво державного соціалізму позначалося в термінах «націоналізація» (тобто передачі засобів виробництва в руки нації) та «усуспільнення» (тобто їх передачі в руки суспільства). Насправді, однак, засоби виробництва передавалися в руки держави, котра, на відміну від нації й суспільства, все-таки мала «руки», якщо висловлюватися фігурально.

Ленінська держава поєднувалася з партією більшовиків у невідривну цілісність, а партія знаходилася у цілковитому розпорядженні вождів. Виходить так, що здійснювані за В. Леніна та після нього соціально-економічні перетворення зосередили в руках вождів (висловлюючись уже без усякої фігуральності) наявні у країні засоби виробництва. Це означає, що радянські громадяни опинилися не тільки в політичній, але й в економічній залежності від керівників РКП(б)—ВКП(б)—КПРС.

Використовуваний основоположниками марксизму термін «загальнонародна власність» виявився в більшовицькій Росії таким самим фальшивим, як і пов'язані з ним терміни «націоналізація» та «усуспільнення». Після всіх соціально-економічних перетворень під назвою «загальнонародна власність» утвердилася нова форма приватної власності на засоби виробництва. Право на володіння ними закріпилося за вождями, право на розпорядження — за компартійно-радянською номенклатурою, право на користування — за громадянами. Завдяки тому, що у жорсткій боротьбі зі сталінською номенклатурою селянам удалося відстояти право на користування присадибною ділянкою, поряд із терміном «загальнонародна власність» прижився термін «колгоспно-кооперативна форма власності».

Фальшиві терміни спотвореного світу ввійшли у плоть і кров кількох поколінь радянських людей і нерідко використовувалися навіть після розпаду СРСР. Один із родоначальників горбачовської «перебудови» Г. Шахназаров у спогадах занотував: «Наше суспільство, як до нього не ставитися, підносити чи проклинати, було продуктом Жовтневої революції, і за всіх спотворень первинного задуму зберегло свою первинну суть. Після експропріації буржуазії вся власність зосередилася в руках держави — як її не називай, це антипод приватної власності» [4, с. 405]. Ось так!

Слід зупинитися й на тому, що В. Ленін некритично запозичив з утопічної спадщини основоположників марксизму. К. Маркс і Ф. Енгельс були переконані, що в обох фазах придуманого ними комунізму утвердиться така форма власності на засоби виробництва, котра не потребуватиме розподілу матеріальних благ опосередкованим шляхом, тобто через товарно-грошові відносини. Вождь російських більшовиків розпочав свої перетворення, позначені ним як комуністичний штурм, спираючись на це умоглядне твердження. Можна здогадатися, чому В. Ле-

нин уважав розподіл через державні установи більш вигідним для влади, ніж через вільний ринок. Пайкове забезпечення громадян із рук держави перетворювало їхню економічну залежність від влади на абсолютну.

Ціла низка декретів, прийнятих у другій половині 1920 р., засвідчила намір Кремля заборонити вільний ринок і перейти до цілковитого пайкового постачання. Однак перед загрозою економічного колапсу й загальноселянського повстання В. Ленін схаменувся і припинив свій комуністичний штурм. У плані його промови на X з'їзді РКП(б), датованому першою половиною березня 1921 р., знаходимо таку тезу: «Надто поспішний, прямолінійний, невідготовлений “комунізм” наш викликався *війною*». Лапки на слові «комунізм» давали подвійну вигоду. По-перше, стверджувалося, що комунізм виявився несправжнім, тобто від «справжнього» відводилася тінь. По-друге, вимушене засудження комуністичного штурму, який обернувся трагедією для народних мас, підмінялося тезою про зумовленість самого цього штурму *війною*.

Після X з'їзду РКП(б) більшовицький центр перейшов до нової економічної політики, яка характеризувалася поворотом до вільного ринку, дозволом приватного підприємництва, заміною ревізійної, в довільних розмірах продрозверстки з селян фіксованим натуральним податком. Та одночасно В. Ленін у беззаперечній формі (мовляв, хто кого?) поставив перед державними госпорганами завдання оволодіти товарно-грошовими відносинами й повністю витіснити з товарообороту приватних підприємців.

Дійсну природу непу вождь більшовиків обґрунтував у доповіді на III конгресі Комінтерну 5 липня 1921 р. «Свобода торгівлі, — підкреслив він, — означає свободу капіталізму, але разом із тим його нову форму. Це значить, що ми, до певної міри, заново створюємо капіталізм. Ми робимо це цілком відкрито. Це — державний капіталізм. Але державний капіталізм у суспільстві, в якому влада належить капіталові, і державний капіталізм у пролетарській державі — це два різні поняття».

У необізаному з потаємними задумами вождів РКП(б) суспільстві жевріла надія на те, що неп поверне країну в річище нормальної, а не спотвореної економіки. Подібні сподівання породжували розгубленість серед функціонерів компартійно-радянського апарату, яким здавалося, що партія втрачає економічну владу. Звертаючись до В. Леніна 21 січня 1922 р., Л. Троцький розповів, що на конференції робітничої молоді в Москві, куди його запросили, виступив один із лідерів молодіжного крила РСДРП(м). Він стверджував, що у країні відбувається поворот до капіталізму, оскільки В. Ленін почав говорити про державний капіталізм. Пропозицію Л. Троцького теоретично обґрунтувати суть непу вождь прийняв та обрав для цього трибуну чергового партійного з'їзду.

У політичному звіті ЦК XI з'їзду РКП(б), з яким В. Ленін виступив 27 березня 1922 р., зазначалося, що державний капіталізм радянського зразка є новим явищем, яке сприймається крізь призму застарілих стереотипів. К. Маркс, з іронією вказував В. Ленін, не здогадався написати жодного слова про державний капіталізм, який буває при комунізмі. З іншого боку, все, що написано про державний капіталізм, який буває при капіталізмі, не має до обговорюваного предмета жодного

стосунку. Суть питання в тому, щоб партія зрозуміла: вона зобов'язана допустити обмежений певними рамками капіталізм. Такий капіталізм, безумовно, необхідний для селян і приватного капіталу, який має задовольнити потреби селянства, якщо держава зробити це тимчасово нездатна.

Як керівник партії й уряду, В. Ленін приділив багато уваги насадженню комерційних методів господарювання в одержавленій економіці. Переконавшись після двох років непу в тому, що радянська влада спроможна в перспективі повністю витіснити приватних підприємців з економіки, він відмовився від утопічних передбачень основоположників марксизму про зникнення товарно-грошових відносин за соціалізму. В одній з останніх статей, датованій січнем 1923 р., вождь засвідчив: «Ми змушені визнати докорінну зміну всієї точки зору нашої на соціалізм».

Соціалізм, під яким В. Ленін завжди розумів цілковите одержавлення засобів виробництва, що ними володіло суспільство, треба було будувати шляхом установлення державою всеосяжного контролю за товарно-грошовими відносинами. Таке завдання розв'язував уже Й. Сталін шляхом примусової колективізації сільського господарства. Новий верховний вождь більшовиків повернувся до створення цілком підпорядкованої державі економіки, замаскованої В. Леніним терміном «воєнний комунізм», але з використанням товарно-грошових відносин.

Розпад СРСР відбувся за контурами союзних республік, після чого вони почали розвиватися у трьох різних напрямках. Литва, Латвія, Естонія, чие перебування у складі Радянського Союзу було коротшим на ціле покоління, відразу взяли курс на інтеграцію з країнами євроатлантичної цивілізації. Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан, де радянські порядки не змогли подолати місцеві багатовікові традиції, декомунізувалися, хоч і залишилися в економічній залежності від колишньої метрополії. В інших республіках із перемінним успіхом тривала боротьба між структурами, що залишилися після розпаду російсько-радянської імперії, і структурами, які народилися за роки незалежності на базі дорадянських національних традицій.

Росія, яка стала ініціатором горбачовської «перебудови», зберігала демократичну перспективу розвитку не більше десятка років. Поєднання дореволюційної ідеологічної тріади «православ'я, самодержавство, народність» з уламками репресивних структур радянського періоду та, як головне, з бажанням істотних мас «глибинного народу» повернутися до патерналістських порядків ленінсько-сталінського державного соціалізму, зумовило реставрацію російського різновиду тоталітаризму в новітній оболонці рашизму. Зміцнившись у владі, путінський режим почав використовувати величезні економічні ресурси країни з метою реставрації колишньої імперії в її радянських, а якщо вдасться, то й дорадянських кордонах. Цілковито очевидно, що у сучасному російському суспільстві відсутні сили, здатні протистояти злочинному режиму, який кинув виклик цивілізованому людству.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Kulchytskyi, S. *Leninska systema vlady i vlasnosti v okupovanii Ukraini. 1917—1923*. Kyiv: Akadempriodyka, 2024 [in Ukrainian].
[Кульчицький С. Ленінська система влади і власності в окупованій Україні. 1917—1923. Київ: Академперіодика, 2024. 548 с.].
2. Frynta, J. Станіслав Кульчицький / Stanislav Kulchytskyi. *Ленінська система влади і власності в окупованій Україні. 1917—1923 pp. / Lenin's System of Power and Property in Occupied Ukraine. 1917—1923*. Kyjiv, Akadempriodyka 2024, 548 s. *Český časopis historický*. 2025. 123/1: 146-150 [in Czech].
3. Zdorov, A. *Yak boh stav dyiavolom, abo Yakyy suspilnyi lad був u Radianskomu Soiuzi?* [Rets. na kn.: Kulchytskyi S. *Leninska systema vlady i vlasnosti v okupovanii Ukraini. 1917—1923*. Vidp. red. V. Smolii. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Akadempriodyka, 2024. 548 s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2025. 2: 229-236. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.229> [in Ukrainian].
[Здоров А. Як бог став дияволом, або Який суспільний лад був у Радянському Союзі? [Рец. на кн.: Кульчицький С. Ленінська система влади і власності в окупованій Україні. 1917—1923. Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2024. 548 с.]. *Український історичний журнал*. 2025. № 2. С. 229—236. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.229>].
4. Shakhnazarov, G. *S vozhdiami i bez nikh*. Moscow, 2001 [in Russian].
[Шахназаров Г. С вождями и без них. Москва, 2001. 605 с.].

Надійшла / Received 18.07.2025

Stanislav KULCHYTSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,

Chief Research Fellow,

Department of History of Ukraine 20s—30s of 20th Century,

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

s_kul@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7561-5374>

THE ORIGINS AND ESSENCE

OF LENINIST-STALINIST STATE SOCIALISM

The research goal is to determine what kind of state system existed in the Soviet Union under the name *socialism / developed socialism*. **The research methodology** based on a civilizational approach to history and the application of the principles of historicism, systemicity, and content analysis, allows us to prove the fundamental difference between the essence of Leninist-Stalinist state socialism and the understanding of socialism in the works of socialist utopians, the calls of revolutionary Marxists of the era of the “Manifesto of the Communist Party” (1847), the political practice of Western European social democracy, and the mood of *unconscious socialism* among the Russian common people. **Scientific novelty**. To substantiate the civilizational uniqueness of the Russian-Soviet state socialism created by propaganda and terror, whose totalitarian nature envisaged the fusion of the state with society and combined the absolute political and economic dependence of the expropriated society on the leaders of the communist party with the paternalistic attitude of the state towards its citizens. **Main conclusions**. Through its ideological, diplomatic, and military policies, the modern Russian Federation has challenged civilized humanity, seeking hegemony over the national republics that gained independence after the collapse of the USSR and over the European

states that were part of the so-called *socialist camp* formed by the Soviet Union after the victory in World War II. To describe the essence, politics, and practices of the socio-political regime that has formed in Putin's Russia, the neologism *Rashism* is used, which comes from the English name of the country, i.e., it only indicates that the country and its deep-rooted peoplehood occupy a specific place among modern civilizations. An analysis of defining the specifics of Russian-Soviet state socialism helps to understand the origins and essence of modern Rashism. The restoration of the Russian variety of totalitarianism in the new guise of Rashism was formed by the merger of the pre-revolutionary triad of Orthodoxy, autocracy, and nationalism with the remnants of Soviet repressive structures and, most importantly, due to the desire of the broad masses of the deep people to return to the paternalistic order of Leninist-Stalinist state socialism.

Keywords: *imagined communities, "party of a new type", commune-state, "unconscious socialism", nationalization, socialization, public ownership, state socialism, state capitalism, rashism.*